

УДК: 821.161.1:82-1:248.21

Темна Оксана
(Запоріжжя)

Середньовічний жанр видіння в поезії Максиміліана Волошина

У статті аналізуються поетичні твори М. Волошина та з'ясовується характер наслідування ним візіонерської топіки, притаманної середньовічним текстам. Особлива увага фокусується на активному використанні в цих творах елементів поетики таких жанрів, як одкровення, явлення, апокаліпсис, власне видіння. Авторка зосереджується на питанні, якою мірою уявлення М. Волошина про сакральні сфери та нематеріальне існування були обумовлені культурним інтертекстом. Значна увага приділяється також і тим функціям, які виконують видіння у його творчості. Аналіз здійснюється в широкому релігійно-філософському контексті, відзначається вплив на світогляд поета вчення Вол. Соловйова, творів алхіміків, антропософів і теософів. У статті відстоюється думка про те, що видіння у М. Волошина – це не стільки поетична об'єктивізація духовного досвіду, скільки форма осмислення сучасності на основі вже сформованих релігійно-містичних традицій: те, що в середньовічних текстах сприймалося як об'єкт віри, у М. Волошина стає прийомом поетики.

Ключові слова: *візіонерська традиція, видіння, явлення, одкровення, апокаліпсис, житіє, теургія, алхімія, антропософія, теософія.*

Жанр видіння, який активно розвивався в епоху Середньовіччя та зумовив поетику одного з найважливіших творів світової літератури – «Божественної комедії» Данте, – згодом змістився на периферію, традиційно функціонуючи в релігійній сфері і не маючи суттєвого впливу на розвиток світської літератури та її жанрової

системи. Найчастіше актуалізація жанрів, пов'язаних із релігійною або магічною практикою, відбувається в періоди зламу стійких культурних парадигм, що супроводжується загальним відчуттям кризи й посиленням містичних настроїв.

На межі XIX–XX століть у Росії ця тенденція найбільш яскраво виявилася у творчості символістів – авторів, які активно цікавилися сакральною традицією минулого, зокрема Середньовіччя. Так, В'яч. Іванов, який чудово знав літературу давнини, намагався у художній практиці відродити напівзабуті поетичні жанри. Він захоплювався містеріями і мріяв на їх основі створити нові форми народного мистецтва. У середовищі символістів було популярним звернення і до жанру видіння. Це захоплення було частково спровоковане Вол. Соловйовим, якого поети-теурги вважали своїм учителем. Н.Г. Юргіна в роботі «Переосмысление традиций жанров древнерусской литературы в поэзии В.С. Соловьева» наводить широкий перелік творів філософа, в яких наявна візіонерська топіка¹. Видіння доволі часто використовуються в історіософській прозі Д. Мережковського, зокрема, в його трилогії «Христос і Антихрист». Представлені вони і у творчості К. Бальмонта («Данте», «В безбрежности»), А. Белого («Серебряный голубь», «Видение») та ін.

Метою цієї статті є виявлення специфіки трансформації середньовічного жанру видіння в поезії Максиміліана Волошина. У процесі розробки теми ми ставимо перед собою такі **завдання**: на основі аналізу творів поета визначити, наскільки він дотримується традиційної візіонерської топіки, якою мірою волошинські уявлення про сакральні сфери, нематеріальне буття

¹ Юргина Н.Г. Переосмысление традиций жанров древнерусской литературы в поэзии В.С. Соловьева / Н. Г. Юргина // Вестник Томского государственного университета. Филология. – 2014. – №4 (30). – С. 141.

обумовлені культурним контекстом і які функції виконують видіння у творах поета.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю осмислення впливу середньовічних уявлень про потойбічний світ на культуру ХХ століття, оскільки у зв'язку з феноменом кінця тисячоліття відбувся черговий сплеск популярності візіонерської, провіденційної літератури і, зокрема, жанру видіння.

Наукова новизна полягає у тому, що у сучасному волошинознавстві відсутні праці, присвячені проблемі трансформації середньовічних сакральних жанрів у творчості поета.

Предметом дослідження є специфіка функціонування жанру видінь у творчості поета, **об'єктом** – поетичні твори, які увійшли до загальновідомих збірок поета, а також юнацька лірика, що тривалий час залишалася поза увагою дослідників.

Серед найважливіших досліджень жанру видіння необхідно назвати праці А.Б. Грибанова «Заметки о жанре видений на Западе и на Востоке»², А.Я. Гуревича «Западноевропейские видения потустороннего мира и «реализм» средних веков»³, О.В. Пігіна «Видения потустороннего мира в русской рукописной книжности»⁴, М.І. Прокоф'єва «Видение как жанр в древнерусской литературе»⁵, А.Б. Соболевої «Жанр видений в древне-

² *Грибанов А.Б.* Заметки о жанре видений на Западе и на Востоке / А. Б. Грибанов // Восток – Запад. Исследования. Переводы. Публикации. Выпуск 4. – М.: Наука, 1989. – С. 65-77.

³ *Гуревич А.Я.* Западноевропейские видения потустороннего мира и «реализм» средних веков / А. Я. Гуревич // Труды по знаковым системам. Вып. 411. – Тарту: Изд-во Тартуского гос. ун-та, 1977. – С. 3-27.

⁴ *Пігин А.В.* Видения потустороннего мира в русской рукописной книжности / А. В. Пігин. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2006. – 430 с.

⁵ *Прокоф'єв Н.И.* Видение как жанр в древнерусской литературе / Н. И. Прокоф'єв // Учен. зап. МГПИ им. В.И. Ленина. – М., 1964. – Т. 231: Вопросы стиля художественной литературы. – С. 35-56.

русской литературе (на материале Азбучного патерика)»⁶, Н.І. та С.І. Толстих «О жанре «обмирания» (посещения того света)»⁷, Б.І. Ярхо «Средневековые латинские видения»⁸, де об'єктом аналізу постають переважно середньовічні джерела. У дисертації А.А. Сухова «Феномен визионерства: культурно-исторические основания и модификации»⁹, монографіях М.Б. Ямпольського «Ткач и визионер: Очерки истории репрезентации, или О материальном и идеальном в культуре»¹⁰ та Н.Л. Шиловой «Визионерские мотивы в постмодернистской прозе 1960–1990-х годов»¹¹ основна увага приділяється діахронічному дослідженню цього жанру. Серед новітніх праць, у яких піднімається проблема вербалізації візонерського досвіду, відзначимо публікацію О.М. Мурашова «Интертекстуальность визионерского опыта в поэзии Даниила Андреева»¹².

Стосовно волошинознавчого дискурсу зазначимо, що спеціальні дослідження функціонування цього жанру у

⁶ *Соболева А.Б.* Жанр видений в древнерусской литературе (на материале Азбучного патерика) / А. Б. Соболева. – Режим доступа : http://poetica.pro/files/redaktor_pdf/1429104398.pdf

⁷ *Толстой Н.И., Толстая С. М.* О жанре «обмирания» (посещения того света) / Н. И. Толстой, С. М. Толстая. // Вторичные моделирующие системы / Отв. ред. Ю. Лотман. – Тарту : Тартуский ун-т, 1979. – С. 63-65.

⁸ *Ярхо Б.И.* Из книги «Средневековые латинские видения» / Б. И. Ярхо // Восток-Запад: Исследования, переводы, публикации. – М., 1989. – Вып. 4. – С. 18-55.

⁹ *Сухов А.А.* Феномен визионерства: культурно-исторические основания и модификации : дисс. ... канд. культ.: 24.00.01 / Антон Андреевич Сухов. – Екатеринбург, 2008. – 185 с.

¹⁰ *Ямпольский М.* Ткач и визионер: Очерки истории репрезентации, или О материальном и идеальном в культуре / М. Ямпольский. – М. : Новое литературное обозрение, 2007. – 616 с.

¹¹ *Шилова Н.Л.* Визионерские мотивы в постмодернистской прозе 1960–1990-х годов (Вен. Ерофеев, А. Битов, Т. Толстая, В. Пелевин) : учеб. пособие / Н. Л. Шилова. – Петрозаводск : Изд-во КГПА, 2011. – 120 с.

¹² *Мурашов А.Н.* Интертекстуальность визионерского опыта в поэзии Даниила Андреева / А. Н. Мурашов. // Вестник ЗНУ. Філологічні науки. – 2015. – № 1. – С. 149-160.

творчості поета на сьогодні відсутні, однак науковці досить активно звертаються до осмислення апокаліптичних мотивів і символів у його творчості, а також до з'ясування впливу на неї християнської традиції. У загальносимволістському контексті функціонування есхатологічного дискурсу розглядається в статті М.В. Яковлева «Русский символизм второй волны и Апокалипсис»¹³. У роботі представлені цінні спостереження щодо специфіки співвідношення в російському символізмі жанрів апокаліпсису, пророцтва й видіння, однак відсутній аналіз творів М. Волошина. В нашій статті ми спробуємо заповнити цю лакуну.

Для початку маємо визначитися з термінологією. Проблема співвідношення понять «видіння», «одкровення», «явлення», «апокаліпсис», «пророцтво», на наш погляд, вимагає додаткового осмислення, оскільки часто в дослідженнях наявні різні тлумачення. У цій статті термін «видіння» вживається в широкому значенні: мається на увазі не тільки жанр середньовічної релігійної літератури, який описує позатілесну подорож візійнера – нерідко у супроводі безтілесної істоти (ангела, біса, святого) – «потойбічними» сферами, що має на меті набуття певного духовного досвіду, але й ті тексти, які іноді відносять до жанру «явлення» (де розповідається про зустріч людини з представником «потойбічного» світу) чи «одкровення» – провіденційного жанру, у якому в символіко-алегоричній формі описується майбутнє (в «пророцтвах», на думку М.В. Яковлева, «послание Бога излагается напрямую»¹⁴). Різновидом видіння є апокаліпсис, який звертається до теми «кінця світу» і другого явлення Христа. Всі ці жанри мають в основі опис

¹³ Яковлев М.В. Русский символизм второй волны и Апокалипсис / М. В. Яковлев. // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С. 459–463.

¹⁴ Там само. – С. 462.

досвіду споглядання позатілесних феноменів, «прориви в трансцендентний світ» (за визначенням А.Я. Гуревича), що дає підставу для використання терміну «видіння» в контексті даного дослідження в широкому сенсі.

Захопленість містикою та культами давнини вплинула і на жанровий склад поезії М. Волошина. Зокрема, у його творчості чітко прослідковується вплив традицій античної гімнографії («Гностический гимн Деве Марии»), народних замовлянь («Заклинание», «Заклятье о русской земле»). Щодо середньовічного християнського дискурсу, необхідно відзначити жанри житія («Протопоп Аввакум», «Святой Серафим»), акафіста («Хвала Богоматери»), видіння («Смерть», «Пролог», «Европа», «Видение Иезекииля», «Левиафан», «Таноб»), а також його різновиду – одкровення («Армагеддон», «Усталость», «Ангел Мщенья»).

У творчості поета можна виділити цілий корпус текстів, у яких наявний візіонерський дискурс, при цьому звертає на себе увагу те, що генетично він пов'язаний із різними культурними і релігійно-містичними традиціями: від біблійної есхатології, давньоруської книжності до теософії й антропософії. Відповідно, варіюються і уявлення про «потойбічне», відображені в цих творах.

Привертають увагу випадки використання М. Волошином середньовічної жанрової форми видіння, що традиційно описує план майбутнього, для зображення сучасності. У вірші «Готовность» (1921), приміром, відбивається не тільки авторська інтерпретація катастрофічних подій у Росії початку ХХ століття, його історіософська концепція, але й життєва позиція поета-містика:

«Я не сам ли выбрал час рожденья,
Век и царство, область и народ,
Чтоб пройти сквозь муки и крещенье
Совести, огня и вод?»

Апокалиптическому Зверю
Вверженный в зияющую пасть,
Павший глубже, чем возможно пасть,
В скрежете и в смраде – верю!

Верю в правоту верховных сил,
Расковавших древние стихии,
И из недр обугленной России
Говорю: «Ты прав, что так судил!

Надо до алмазного закала
Прокалить всю толщу бытия.
Если ж дров в плавильной печи мало:
Господи! Вот плоть моя»¹⁵.

Наведений текст цікавий і тим, що в ньому відбувається поєднання біблійного дискурсу з вченнями середньо-вічних алхіміків про духовну трансформацію людини – звідси образи плавильної печі, вогню, загартування. Перший катрен відсилає до теорії реінкарнації, актуалізованої на межі XIX–XX століть теософами і антропософами.

У вірші 1903 року «Да, я помню мир иной...», де відображено теорію анамнезису (пригадування духовного досвіду, набутого душею в період її позатілесного існування), видіння «вічності» взагалі позбавлене християнської топіки – це космічний простір, у якому мандрує світами ліричний герой: Как ядро, к ноге прикован / Шар земной. Свершая путь, / Я не смею, зачарован, / Вниз на звезды заглянуть»; «Когда ж уйду я в вечность снова? / И мне раскроется она, / Так ослепительно ясна, / Так беспощадна, так сурова / И звездным ужасом полна!»¹⁶. Змінюється й ставлення до сфер безтілесного існування: якщо в середньовічних видіннях вони сприймалися як

¹⁵ Волошин М. Собрание сочинений. Т. 1. Стихотворения и поэмы 1899–1926 / Сост. и подгот. текста В.П. Купченко, А.В. Лаврова; Коммент. В.П. Купченко. – М. : Эллис Лак 2000, 2003. – С. 348.

¹⁶ Там само. – С. 41.

«чужа» територія, то у М. Волошина це – духовна батьківщина, на противагу земному існуванню, яке в контексті його міфопоетичної картини світу сприймається як «полон» душі, «в'язниця» і навіть «склеп» – у цьому випадку можна говорити про своєрідну інверсію традиційної опозиції «своє» – «чуже».

«Второе письмо» 1904–1905 років, що написане в Парижі, містить насичений сакральною символікою епізод, пов'язаний із традицією жанру явлення:

«И тайны в утренней тиши
Свершались:

«Некий встал с востока
В хитоне бледно-золотом,
И чашу с пурпурным вином
Он поднял в небо одиноко.

Земли пустые страшны сны.
Он встретил их и ослепил,
Он в мире чью-то кровь пролил
И затопил ей бездну ночи».

И, трепеща, необычайны,
Горе мы подняли сердца
И причастились страшной Тайны
В лучах пылавшего лица.

И долу, в мир вела дорога –
Исчезнуть, слиться и сгореть.
Земная смерть есть радость Бога:
Он сходит в мир, чтоб умереть»¹⁷.

У цьому творі релігійно-містичні мотиви втрачають самодостатній характер і слугують для відображення подій з особистого життя М. Волошина – взаємин з «царівною сонця Таіах» – Маргаритою Сабашниковою. Особисте у поета стає частиною світової містерії. Цікаво, що в цьому ж вірші кохана порівнюється з «тінню Аїда»

¹⁷ Там само. – С. 68-69.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

– в текст уводиться топіка грецьких міфів, що оповідають про позатілесний інфернальний досвід: «Я здесь брожу как тень Аида, / Я не страдала, не жила... / Мне надо снова воплотиться»¹⁸.

У написаному терцинами вірші «IN MEZZA DI SAMMIN...», який є взірцем волошинської любовної лірики, автор активно використовує інтертекст поеми-видіння Данте, яка є своєрідною «сумою» середньовічних уявлень про світ:

«Блуждая в юности извиистой дорогой,
Я в темный Дантов лес вступил в пути своем,
И дух мой радостный охвачен был тревогой.
С безумной девушкой, глядевшей в водоем,
Я встретился в лесу»¹⁹.

Тут виникає і апокаліптичний образ «Сонячного Звіра» («И вдруг увидел я со дна встающий лик – / Горящий пламенем лик Солнечного Зверя»²⁰), в якому вгадується образ В'ячеслава Іванова, що став причиною розриву з дружиною. Наповнюючи твір окультно-містичними мотивами, сакральною символікою, поет збагачує тематичний діапазон любовної лірики, переносить особисте в позачасовий, космічний план. Відзначимо, що така тенденція була притаманна і його сучасникові О. Блоку – у «Стихах о Прекрасной Даме». Однак, якщо в основі блоківської концепції жіночності лежить софіологія Володимира Соловйова, то у Волошина образ коханої вводиться у більш широкий культурний контекст, що сходить до міфології, релігії та окультно-містичних рухів його епохи. Єдиний твір, який, на наш погляд, дуже близько підходить до соловйовсько-блоківського дискурсу Вічної Жіночості – це вірш М. Волошина «Она».

¹⁸ Там само. – С. 68.

¹⁹ Там само. – С. 74.

²⁰ Там само.

Образ таємничого провідника, який веде героя у візіонерських творах доби середньовіччя, представлений у поезії М. Волошина «Стигмати» (1907), що входить до циклу «Руанский собор»:

«Чья рука, летучая как пламень,
По страстным путям меня ведет?
Под ногой не гулкий чую камень,
А журчанье вещей вод...»²¹.

Образ «жагучих шляхів», «полум'я», «віщих вод» також характерний для візіонерської топіки (у даному вірші використання образу віщих вод обумовлене традицією зображувати на мозаїках, що прикрашали підлогу середньовічних храмів, символу води, який означає очищення). Під час написання циклу поет перебував під сильним впливом «сивіли» Ганни Рудольфовни Мінцлової – однієї з найбільш загадкових містичних фігур Срібного віку, – яка прилучала його в Парижі до «таємниць готичних соборів». Саме її він і мав на увазі, створюючи образ провідника.

Візіонерська топіка, генетично пов'язана з середньовічною християнською традицією, представлена й у вірші «Смерть» із циклу «Руанский собор». У ньому наявний мотив піднесення в небесні, райські сфери:

«Вьются ввысь прозрачные ступени,
Дух горит... и дали без границ.
Здесь святых сияющие тени,
Шелест крыл и крики белых птиц»²².

Тут представлені образи хреста, ангела, а також розірваної «завіси в темному храмі». Відзначимо паралельно, що сім віршів згаданого циклу відповідають семи щаблям ініціації. Християнська образність, що обумовлена предметом опису (Руанський собор), пересомислюється в контексті вчення теософів, де хрест є

²¹ Там само. – С. 83.

²² Там само.

символом матерії, на якій «розпинається» «вічний дух». Саме тому у видінні М. Волошина з'являється нетрадиційний для християнства космічний образ Христа: «Вы, миры, – вы огненные гвозди, / Вечный дух распявшие на крест»²³.

Дещо екзотичне поєднання християнської та мусульманської образності помічаємо у вірші «Сочилась жёлчь шафранного тумана...», де також вгадуються візіонерські мотиви. В останньому рядку першого катрена описується традиційний для жанру видіння «граничний» стан між сном і явою («Плыл горизонт. Глаз видел четко, пьяно»²⁴), за яким слідує власне видіння: «Был в свитках туч на небе явлен вновь / Грозящий стих закатного Корана...»²⁵.

У вірші «Пролог», що присвячений Андрію Белому, легко прочитується інтертекст «Одкровення Іоанна Богослова». Починається він також із традиційного для жанру «містичних подорожей» піднесення:

«Я был восхищен от земли.
И, на замок небесных сводов
Поставлен, слышал, смуты полн...»²⁶,

після чого з'являється Вісник:

«Низвергся Вестник, оку зримый,
Как вихрь сверлящей синевы,
Огнем и сумраком повитый,
Шестикрылатый и покрытый
Очами с ног до головы»²⁷.

Далі слідує власне апокаліптичне видіння, що постає перед очима ліричного героя, герой «пізнає таємницю» і завершується твір рядками:

²³ Там само. – С. 83.

²⁴ Там само. – С. 95.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 230.

²⁷ Там само.

«Так был мне внешний мир показан,
И кладезь внутренний разъят.
И, знаньем звездной тайны связан,
Я ввержен был обратно в ад»²⁸.

Зауважимо, що словом «пекло» М. Волошин тут позначає не інфернальні сфери, а фізичний світ часів I-ої Світової війни (вірш був написаний в 1915 році в Біарриці – поет тимчасово виїхав із Росії напередодні трагічних подій). Рядки з останнього катрена («Один среди враждебных ратей – / Не их, не ваш, не свой, ничей»²⁹) дозволяють за образністю одкровення прочитати опис сучасних авторів потрясінь, які на початку ХХ ст. сприймалися як початок Апокаліпсису, і демонструють пацифістську позицію поета «над сутичкою».

«Одкровення Іоанна Богослова» стало основою і для вірша М. Волошина «Армагеддон», написаного через місяць після «Прологу». Воно починається традиційною появою провідника («Положив мне руки на заплечье / (Кто? – не знаю, но пронзил испуг / И упало сердце человецье...) / Взвел на холм и указал вокруг»³⁰), після чого йде опис землі під час Страшного Суду.

У традиціях християнської візіонерської літератури створено й вірш «Видіння Іезекііля», де також представлені вже знайомі кліше, пов'язані з «викраденням» візіонера невідомою силою:

«Был я покрыт налетевшей грозой,
Бурею крыльев и вихрем колес.
Ветр меня поднял с земли и вознес...
Был ко мне голос...»,

а також описом самого споглядання:

«В буре клубящейся двигался он –
Облак, несомый верховными силами –

²⁸ Там само. – С. 231.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. – С. 232.

Четверорукими, шестерокрылыми,
С бычьими, птичьими и человечьими...»³¹.

Не будемо наводити весь фрагмент через його великий обсяг.

Дещо інша тональність відчувається у вірші «Усталость», який відкривається епіграфом з Ісаї. У ньому, наслідуючи форму пророцтва, поет передвіщає явлення Христа після того, як «Алый Всадник потеряет стремя, / И оружие выпадет из рук»³²), тобто, завершиться війна.

Звернення до апокаліптики у М. Волошина було обумовлене не тільки подіями I-ої Світової війни, але й першої російської революції 1905 року, про що свідчить вірш 1906 року «Ангел Мщенья».

Зразком візіонерської лірики, цього разу пов'язаної з античною традицією, можна вважати сонет «К Диане бледной, к яростной Гекате...» (із циклу «Lunaria»), де перед поглядом ліричного героя після заклику «Яви свой лик на мертвенном агате!» з'являється місячна богиня:

«И ты идешь, багровая, в раскате
Подземных гроз, ступая на гробы,
Треглавая, держа ключи судьбы,
Два факела, кинжалы и печати.
Из глаз твоих лучатся смерть и мрак,
На перекрестках слышен вой собак,
И на могильниках дымят лампы.
И пробуждаются в озерах глубины,
Точа в ночи пурпуровые яды,
Змеиные, непрожитые сны»³³).

У творі впізнаються жанрові ознаки явлення, а насичені символами рядки («печатки», «ключі долі», «смолоскипи», «кинджали») відсилають до поетики одкровення. Образ античної богині інтерпретується в річищі теософії

³¹ Там само. – С. 356.

³² Там само. – С. 236.

³³ Там само. – С. 211.

О.П. Блаватської, де вона сприймається як уособлення смерті й розпаду.

Візіонерські епізоди зустрічаємо і у здійснених М. Волошиним поетичних перекладах середньовічної житійної літератури. Так, «Протопоп Аввакум» починається з опису позатілесного досвіду героя:

Прежде нежели родиться – было
Во граде солнечном,
В Небесном Иерусалиме:
Видал солнце, разверстое, как кладезь.
Силы небесные кругами обступили тесно –
Трижды тройным кольцом Сияющие Славы»³⁴.

Відзначимо, що в оригінальному тексті життя цей епізод відсутній. Твір відкривається зверненням до читача: авторизацією тексту, самоприниженням автора і вказівкою на те, що його написано за благословення старця Єпіфанія. Після полемічного фрагменту, спрямованого проти реформи Никона, Авакум приступає до власного життєпису, розповідаючи про народження в селі Григорове. Волошин змінює початок твору, описуючи те, що передувало втіленню: після видіння Божественної Трійці ліричний герой «Пеплом собственным одевшись, был извержен / В хлябь вешнюю»³⁵, по тому слідує фрагмент, у якому відбувається перше текстуальне зближення з оригіналом життя: «Мое рождение было / За Кудмою-рекой / В земле Нижегородской»³⁶. Тут також наявна спроба переосмислити традиційний текст у річищі вчення про реінкарнацію. Традиційна опозиція верх – низ у М. Волошина постає і як протиставлення внутрішнього, духовного буття зовнішньому. Божественне перебуває не вгорі, а усередині плотської оболонки. Відзначимо, що в середньовічних видіннях «інший» світ може знаходитись

³⁴ Там само. – С. 295.

³⁵ Там само. – С. 296.

³⁶ Там само.

II. Рецепція художньої спадщини Ренесансу в культурі наступних епох

«в одній площині» з фізичним, будучи відділений від нього перешкодою, яку потрібно подолати, наприклад, рікою.

Концептуально значима для М. Волошина опозиція «внутрішнє – зовнішнє» представлена і у багатій на візіонерські епізоди поемі «Путями Каина»: «Тебе разверзну зреньє, / Чтоб видел ты как вне, так и внутри / Частей его согласное строеньє»³⁷. У твір, який оповідає про долю людської культури, поет уводить також і опис інфернальних сфер, використовуючи поетику видінь:

«Водитель душ измученную душу
Брал за руку и разверзал пред ней
Зияющую емкость преисподней
Во всю ее длину и глубину.
И грешник видел пламя океана
Багрового и черного, а в нем,
В струях огня и в огневертях мрака
Бесчисленные души осужденных»³⁸.

Відзначимо, що в цьому випадку М. Волошин успадковує середньовічні уявлення про посмертні муки грішників, де форма спокутування відповідає гріху, в який впадала душа під час земного життя. У поемі з'являється галерея «осужденців», проте джерелом їхніх фізичних катувань стають не демонічні істоти, а совість:

«Никем не мучимы, себя же мучат сами.
Томясь, томят томящего их дух.
Со связанными за спиной руками
Стоят всю ночь, не подгибая ног,
Одолеваемые сном, качаясь,
Себе ж покоя не дая на миг»³⁹.

³⁷ Волошин М. Собрание сочинений. Т. 2. Стихотворения и поэмы 1891–1931 / Сост. и подгот. текста В.П. Купченко, А.В. Лаврова; Коммент. В.П. Купченко. – М.: Эллис Лак 2000, 2004. – С. 57.

³⁸ Там само. – С. 72.

³⁹ Там само. – С. 70.

Наведений фрагмент являє собою доволі точний переказ п'ятого слова «Лествиці» візантійського бого-слова Іоанна Лествичника. Цікавим є те, що у середньовічного автора інфернальна сфера називається «Темницею» – цей образ-символ часто зустрічається і у творчості М. Волошина, однак він використовує його для позначення земного існування.

Видіння М. Волошина часто відображають пантеїстичний світогляд поета, у художньому світі якого зливаються мікро- і макрокосм: він відчуває биття світового духу, ув'язненого в плоті:

«Вдруг
Призыв Архангела,
Насквозь сверкающий
Кругами медных звуков,
Потряс вселенную –
И вспомнил себя
Я каждою частицей,⁴⁰
Рассеянною в мире»⁴⁰.

У поемі «Святий Серафім» зустрічаються епізоди, пов'язані із середньовічною традицією явлень. В одному з них героєві являється Пречиста Діва, яка наказує (як і у випадку Авакума):

«Погасни
В человеках. Воплотись. Сожги
Плоть земли сжигающей любовью!
Мой любимиче! Молю тебя: умри
Жизнью человеческой, а Я пребуду
Каждый час с тобою в преисподней»⁴¹.

У цьому фрагменті втілена вже знайома нам з попередніх творів концепція фізичного світу як пекла та діяльності людини з трансформації плоті – це свідчить про вплив вчення про «теургію» Вол. Соловйова і

⁴⁰ Там само. – С. 60.

⁴¹ Там само. – С. 101.

середньовічних алхімічних практик «переплавлення» неблагородної матерії.

Явлення у Волошина не завжди супроводжуються моментом одкровення – у житійних творах вони іноді вводяться в побутовий контекст як прояв «дива», що штовхає героя на шлях чернецтва:

«Во миру была сестра Елена
Светской девушкой. Любила танцы,
Болтовню, и смех, и развлеченья.
Раз в пути она ждала в карете
Лошадей. Раскрыла дверцу:
Видит в небе, прямо над собою
Черный змий с пылающею пастью.
Силы нет ни крикнуть, ни позвать.
Вырвалось: «Небесная Царица!
Защити!» И сгинул змий. Воочью
Поняла она весь смрад и мерзость беса
И решила в монастырь уйти»⁴².

Отже, видіння у М. Волошина – це не стільки поетична об'єктивація духовного досвіду, результат «внутрішніх прозрінь», скільки форма осмислення сучасності на основі вже сформованих релігійно-містичних традицій. Ми маємо справу з процесом секуляризації релігійного жанру: те, що в середньовічних текстах сприймалося як об'єкт віри, у М. Волошина стає прийомом поезики. Жанрові форми видіння використовуються як в історіософській, так і любовній ліриці. Поет вільно оперує традиційними жанровими кліше, змішує «культурні коди», породжені різними релігійно-містичними традиціями, що відповідає символістській установці на створення особливої форми синтетичного мистецтва. У багатьох волошинських видіннях легко упізнаються претексти; іноді вони безпосередньо вказуються автором у заголовку або епіграфах. Крім того, візіонерські епізоди

⁴² Там само. – С. 120.

активно використовуються М. Волошином у поетичних переказах житійних текстів. Він трансформує претексти, модифікує середньовічні уявлення про сакральні й інфернальні сфери в контексті сучасних йому містичних та езотеричних вчень. Актуалізація жанрів видіння, одкровення, явлення, пророцтва на межі ХІХ–ХХ століть обумовлена загальною містичною атмосферою епохи «fin de siècle», відчуттям культурного «зламу».